

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE YABANCI SERMAYE SORUNU

BİR ÖRNEK OLAY

Asistan Yahya Sezai TEZEL

GİRİŞ

Az gelişmiş ülkelerde, ekonomik gelişmenin bağımsız kapitalist yol ile sağlanıp sağlanamayacağı, günümüzün önemli tartışma sorunlarından biridir. Bu toplumlar, dünya tarih süreci içinde kendi bağımsız burjuva sınıfını ve endüstri toplumunu geliştirememiştir. Bazı az gelişmiş ülkelerde, Türk Kurtuluş Savaşı, Cezayir Kurtuluş Savaşı, Hindistan'ın Bağımsızlık Kavgası gibi örneklerle bildiğimiz biçimde, işgalci emperyalist güçler yenilmekte, ve yönetim asker sivil aydınların ağır bastığı kadrolara geçmektedir. Gerek Türkiye'de, ve gerek Hindistan'da emperyalistlere karşı siyasal bağımsızlık elde edildikten sonra, iktidarlarca, bir 'milli burjuva sınıfı' yaratarak ekonomik gelişmeyi gerçekleştirme diye tanımlayabileceğimiz bir ekonomi politikası güdülmüştür. Bu politikanın belirleyici bir özelliği ülkenin gelişme potansiyelini yabancı sermayeye büyük ölçüde açmadan, sermaye birikimini, devletin de destek olacağı yerli kapitalistlerce gerçekleştirme çabasıdır.

Tarih süreci içinde kendi bağımsız burjuva devrimlerini yapan toplumlarda, burjuva sınıfı, feodal üretim ilişkilerini ve feodal hakim güçleri tasfiye etmiştir. Bu toplumlarda kapitalist düzen giderek emperyalist aşamaya girmiştir.

Türk ve Hint örneklerinde genel olarak görülen gelişme şudur. Daha başlangıçtan itibaren, yerli burjuva güçler iktidara feodal kalıntılarla ortaklaşa katılmışlardır. Bu sınıfsal ortaklık içinde, arzulanan gelişme hızını gerçekleştirmeye yeterli sermaye birikimi sağlanamamış ve gelişme politikası yabancı sermayeye dayanır duruma sokulmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşının, daha sonra güdülen ekonomi politikasını şekillendiren başlıca tarih şartı olduğu muhakkaktır. Kurtuluş Savaşının içinde sadece emperyalist işgallere değil, Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye boyunduruğu gibi uluslararası ekonomik ilişkilere de karşı çıktığı ortadadır. Ne var ki, daha Birinci Büyük Millet Meclisiyle birlikte, yabancı sermaye konusunda benimsenen tutumun iç çelişkileri olduğu görülmektedir.

Zaman zaman Mustafa Kemâl'in ağzından anti-emperyalist bir kavga vermekte olduğu söylenen Birinci Büyük Millet Meclisinin yabancı sermaye konusundaki bu tutumunu daha yakından tanımamızı sağlayacak iki örnek olay ele alınmıştır. Bunlardan birincisi, Meclis İkinci Başkanı Celâleddin Arif Bey'in İtalyan kapitalistlerine, kendisinin olan Ereğli havzasındaki önemli bir imtiyazı satması olayı bu yazıda incelenecektir. Diğer önemli olay olan, 9 Nisan 1923 tarih ve 327 sayılı kanunla kabul edilen Chester imtiyazı bir başka yazıda ele alınacaktır.

Celâleddin Arif Bey'in, Zonguldak Ereğlisi bölgesinde kömür madenleri aramak ve işletmek için Osmanlı yönetiminden alınmış imtiyazları vardır. Osmanlı İmparatorluğunun yenik düştüğü 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra, 1919 yılında İtalya'ya gitmiş ve daha önceden bu havza ile ilgilenen İtalyan kapitalistleriyle ortaklığa girişmiştir. 16 Mart 1920 de İstanbul'un işgalinden sonra toplanan ve Misak-ı Milli'yi ilân eden İstanbul Meclis-i Mebusan'ı işte bu Celâleddin Arif Bey'i Meclis Başkanı seçmiştir. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra Anadolu'ya geçmiş ve Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Bu Meclisce önce Meclis İkinci Başkanlığına, sonra Adalet Komisyonu Başkanlığına ve Adalet Bakanlığı görevlerine seçilmiştir. Eylül 1920 de asker ve sivillerden kurulu bir İtalyan grubu Ereğli'ye gelerek çalışmaya başlamak istemiştir. Bundan sonra konu Büyük Millet Meclisine yansımıştır.

Meclisteki görüşmeler, hem yabancı sermaye ile işbirliği yapan yerli burjuvazinin Türk siyasal tarihinde, Kemâlist devrimin başlangıç dönemindeki bir örneğini, hem tarihimizde özel bir yeri olan Birinci Büyük Millet Meclisinde yabancı sermaye ve onunla işbirliği konusunda beliren görüşleri, ve hem de bir ölçüde bu meclisin sınıfsal niteliklerini yansıttığı için önemlidir. Bu yazımızda, Mecliste yapılan konuşmaları birbirleriyle bağıntılı bir şekilde kullanarak konuyu açığa çıkartmağa, ve kısa bir değerlendirme yapmağa çalışılacaktır.

Maden arama ve işletme imtiyazlarının elde edilişi

Osmanlı Bahriye Nezaretinde çalışan Notacı Emin Bey, 1898 yılında, 336 ve 371 sayılı iki maden arama ve işletme imtiyazı belgesini Osmanlı yönetiminden almıştır. İmtiyazların sahası Ereğli kömür havzasındadır. 336 sayılı belge bir kömür madeni ocağını ilgilendirirken 371 sayılı belgenin verdiği imtiyaz çok daha geniş kapsamlıdır. Bununla bir demir yolu inşa hakkı da verilmektedir. Bu yolun hattı, Ereğli kömür havzasının candamarı bölgesinde, Ilısu ve Ermeği arasındadır. Bu hattın her iki kenarında birer kilometrelik şerit içinde kalan sahadaki maden damarlarının sahipliği de imtiyazlılara geçmektedir. İkinci Meşrutiyetten önce bu imtiyaz Osmanlı yönetimince Notacı Emin Bey'in elinden alınmıştır. 1908 Meşrutiyetinin ilânından sonra, Notacı Emin Bey imtiyazı tekrar elde etmeği başarmıştır. Celâleddin Arif Bey ise aynı yıl Notacı Emin Bey'le bu maden imtiyazları konusunda ortak olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, imtiyaz süreleri içinde eyleme girişilmediğinden, Osmanlı Ticaret Bakanlığı imtiyazların kaldırılması isteğiyle konuyu Osmanlı Danıştayına götürmüştür. Danıştay kaldırılma isteğine karşı çıkmıştır. Savaş sonunda, Mütarekeden sonra tekrar Danıştaya gidilmiş ve dava 5 Nisan 1919 da Danıştayca karara bağlanmıştır. Bu karara göre 336 sayılı imtiyaz belgesi yürürlükten kaldırılmış, fakat 371 sayılı belgedeki imtiyaz Celâleddin Arif Bey'in ve ortaklarının üzerinde bırakılmıştır. Danıştayın bu kez çalışmalara başlanması için tanıdığı bir yıllık süre de daha sonra birkaç kez ertelenmiştir (1).

İtalyan kapitalistlerinin imtiyazlarla ilişkileri

Celâleddin Arif Bey ortaklığının Ereğli havzasındaki maden imtiyazları ile, Birinci Dünya Savaşından önce bir İtalyan Şirketi ilgilenmiştir. Fakat yapılan pazarlıklarda Celâleddin Bey ve İtalyanlar arasında bir anlaşmaya varılamamıştır. Celâleddin Arif Bey, 1919 başında kısa bir süre toplanabilen İstanbul Meclis-i Mebusanınca Meclis Başkanlığına seçilmiştir. Meclis işgalci emperyalist güçler tarafından dağıtıldıktan sonra, Celâleddin Arif Bey İtalya'ya

(1) CELÂLEDDİN ARİF BEY; 26 Şubat 1921 günü Büyük Millet Meclisinde konuşma,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 8, II ci baskı, s. 429-430,
MAHMUD CELÂL BEY, (İktisat Bakanı); 24 Şubat 1921 günü Mecliste konuşma,
ibid, s. 401-402

gitmiştir. Orada yeniden İtalyanlarla pazarlığa oturmuş ve bu sefer bir anlaşmaya varılmıştır. Kurulan yabancı sermaye ve yerli burjuvazi (!) ortaklığında büyük hisse payı İtalyanlarındır. Celâleddin Arif Bey'in hisse payı sadece % 10 dur.² İtalyan Şirketinin adı 'Terni Company'dir.³

Savaş sonrası, Karadeniz kömür rezervleri üzerinde Fransız ve İtalyan çıkar çevreleri arasında özel bir anlaşma olduğu söylen-tileri çıkmış ve bunlar basına yansımıştır. Bu söylentilere göre Zonguldak havzasının Fransız, Ereğli-Kilimli bölgesinin ise İtalyan ekonomik çıkarlarına ayrılması kararlaştırılmıştır.⁴

Celâleddin Arif Bey'in, bir vekâletname ile, imtiyaz gereği haklarını İtalyan Terni Şirketine devretmesi, kendisinin Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı sırasına rastlamaktadır. Celâleddin Arif Bey, 14 Ağustos 1920 tarihinde, 841-1885 sayılı vekâletname ile Terni Şirketinin ajanları olan Orlandude ve Biyenkotto'ya imtiyazdaki hakları kul-lanma yetkisini devretmiştir⁵

Terni Şirketinin vekâletnameyi elde etmesinden bir ay sonra Ereğli'ye bir İtalyan gemisi gelmiştir. O sırada Erzurum'da bulunan Meclis İkinci Başkanı, Adalet Bakanı ve Adalet Komisyonu Başkanı Celâleddin Arif Bey, Erzurum'dan İktisat Bakanı Mahmud Celâl Bey'e (Celâl Bayar, Y. S. Tezel) bir telgraf çekmiş ve İtalyan-lara kolaylık göstermesini istemiştir.⁶ İşte konu bundan sonra Büyük Millet Meclisine getirilmiştir.

Konunun Büyük Millet Meclisine getirilmesi ve görüşülmesi

Şubat 1921 içinde, Celâleddin Arif Bey'in Meclis İkinci Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı görevlerinden kendi isteğiyle ayrılma-sından bir ay kadar sonra, Çorum milletvekili Ferit Bey, İktisat Ba-kanlığı bütçesi görüşülürken, «21-22 Eylül 1336 tarihinde...Ereğli'-ye bir İtalyan sefinesi gelmişti. Bunun içinden birtakım eşhas çıkarak...orada bazı istikşafatta bulunacaklarını ve...bazı kömür ma-

(2) CELÂLEDDİN ARİF BEY; 26 Şubat 1921 günündeki konuşma, ibid, s. 430

(3) FERİT BEY, (Çorum Milletvekili); 26 Şubat 1921 günü Büyük Millet Meclisinde konuşma, ibid, s. 431

(4) ibid, s. 432

(5) ibid, s. 432

(6) CELÂLEDDİN ARİF BEY; 26 Şubat 1921 günündeki konuşma, ibid, s. 430

denleri meselesiyle beraber bir şimendifer inşa edeceklerini...söylemişlerdi» diyerek konuyu açmış; bu işe önemli bir kişinin karıştığından bahsetmiştir. Meclisten gelen «Kim o» soruları karşısında Celâleddin Arif Bey'in adını vermiş ve İktisat Bakanından bu konuda açıklama yapmasını istemiştir.⁷

İktisat Bakanı Mahmud Celâl Bey'in açıklaması şöyledir. «Efendiler bir gün Zonguldak mutasarrıfından bir telgraf aldım...bir İtalyan miralayının tahtı idaresinde muhtelif rütbede zabıt ve mühendislerden ibaret yirmibeş kişilik bir İtalyan heyet-i seferiyesinin inşaatta bulunmak üzere havzaya geldiklerini ve kendilerinin bir takım hukuk ve imtiyazata istinat ettiklerini bildirdi, ve bizden yani İktisat Vekilinden talimat istedi...Mutasarrıf lâzım gelen mâlumâtı ve vesai ki buraya gönderdi ve tetkik ettim efendiler...Tetkikatımız neticesinde anladık ki, böyle bir imtiyazata muvafakat edildiği takdirde...o...havza-i fahmiyeden...el çekmek lâzım geliyordu...istinat edilen hukuk çürük idi...çürük olmasa dahi bunu imza etmemeğe ve icra etmemeğe karar verdim ve o yolda mahal-line tebligat yaptım... oraya gelen heyet çekildiler gittiler.»⁸

İktisat Bakanının bu açıklamasından sonra konu kapanır gibi olmuş, ancak Ferit Bey birkaç gün sonra Meclis Başkanlığına aşağıdaki önergeyi vermiştir.

«Riyaset-i Celileye,

1314 tarihinde Notacı Emin Bey'e verilip muhtelif tarihlerde ve nihayet 9 Teşrinievvel 1326 (Ekim 1910, Y. S. Tezel)tarihinde üç sene müddetle temdit edilmiş ve müddeti münkazi olduğu halde, Şurayı Devletce ecnebi tahtı tesirinde verilen karar üzerine gerek Emin Bey veresesi ve gerek Celâleddin Arif Bey tarafından, işletilmesine (Terni) kumpanyası başmühendisi Mösyö Biyenkotto'ya vekâlet verilmiş olan Iısu havzası dahilindeki maden işletme ve şimendifer inşaası ruhsatnamesinin keenlemyekün addedilmesinin tahtı karara alınmasını teklif ederim.

24 Şubat 1337

Çorum

Ferit⁹

(7) FERİT BEY; 24 Şubat 1921 günü Büyük Millet Meclisinde konuşma, ibid, s. 399

(8) MAHMUD CELÂL BEY; 24 Şubat 1921 günündeki konuşma, ibid, s. 401-402

(9) ibid, s. 433

«...ben mesaili vataniyede indelicap memleketimin bir cüzünü kopartacak...bir mesele ile karşılaşırsam, ne hukuk-u esasiye, ne hukuk-u şahsiye, ne kavanini saireyi tanımam. Ancak selâmeti memleketi tanırım...» diyen Çorum milletvekili Ferit Bey'in bu konuda ısrarının gerekçesi şudur. Ferit Bey'e göre bu maden imtiyazı meselesi, ne Celâleddin Arif Bey'in ne de Notacı Emin Bey'in mirascılarının haklarının çiğnenmesi konusu değil, doğrudan doğruya ülkenin en önemli maden havzalarından birinde bir İtalyan nüfus bölgesi yaratılma meselesidir. Ferit Bey yabancı sermaye konusunda görüşünü ise, «...daima ecnebler bir yere girerse orada mikrop gibi kesbi faaliyet etmiş, ...bu memleketi tahrip etmiştir...» diyerek açıklamıştır.¹⁰

Çorum Milletvekili ayrıca, bir kanun dolayısıyla Celâleddin Arif Bey'in, Meclis İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı iken kişisel çıkarlarını korumak için görevini kötüye kullandığını da imâ etmiştir.¹¹ Bunu ele almak için Meclisin daha önceki tutanaklarına dönelim.

Celâleddin Arif Bey'in görevlerini kötüye kullandığı iddiası

Ankara'da Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920 de açılışından altı gün sonra, bazı milletvekilleri, İstanbul'da Osmanlı makamlarınca Savaş sonrası yapılan anlaşma ve benzeri işlemlerin geçersiz sayılması için kanun önerileri vermiştir. Bu öneriler Adalet ve Dış İşleri Komisyonlarına gönderilmiştir.¹² Celâleddin Arif Bey ise Adalet Komisyonu üyesidir ve 4 Mayıs 1920 günü Komisyon başkanlığına seçilmiştir.¹³

Aynı gün, kendilerine gönderilen önerileri incelemiş olan her iki komisyon da kanun taslaklarını Meclis Başkanlığına vermiştir. Dış İşleri Komisyonu önerisinde, geçersizliğin Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden sonraki işlemler için uygulanması istenmektedir. Celâleddin Arif Bey'in başkan seçildiği Adalet Komisyonu ise bu sürenin İstanbul'un işgâl tarihi olan 16 Mart 1920 den sonrasını kapsamasını önermiştir.¹⁴

(10) ibid, s. 430, 431

(11) ibid, s. 432

(12) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 1, II ci baskı, 29 Nisan 1336, s. 145

(13) ibid, s. 201

(14) ibid, s. 203

Burada hatırlanmalıdır ki, Celâleddin Arif Bey'in yürürlük süresi eskimiş olan maden imtiyazını yenileyen Osmanlı Danıştayının karar tarihi 30 Ekim 1918 den sonra fakat 16 Mart 1920 den önce-dir. İstanbul Osmanlı makamlarınca mütarekeden sonra yapılan işlemlerin geçersiz sayılması Celâleddin Arif Bey'in maden çıkarlarına aykırı, öte yanda sürenin 16 Marttan sonra başlaması Celâleddin Arif Bey'in yararınadır.

Bu kanun önerilerinin Mecliste görüşüldüğü 6 Mayıs 1920 günü Celâleddin Arif Bey başkanlık kürsüsündedir. Meclis tutanaklarından Celâleddin Arif Bey'in Meclis Başkanı olarak sahip olduğu yetki ile Dış İşleri Komisyonunca verilen öneriyi bir kenara itmek, ve görüşmeleri kendisinin başkanı olduğu Adalet Komisyonu önerisi üstünde yaptırmak istediği anlaşılmaktadır. Buna yapılan itirazlar üzerine konu bu sefer de İcra Vekilleri Heyetine gönderilmiştir.¹⁵

İcra Vekilleri Heyetince kanun önerisinin Meclise getirildiği 7 Haziran 1920 günündeki görüşmeler ilgi çekicidir. Celâleddin Arif Bey konuyla kendi kişisel çıkarları açısından ilişiği olduğunu söylememiştir. Ereğli'deki maden imtiyazı ve İtalyanlarla olan ortaklığının kendisinden başka herhangi birisi tarafından bilindiğinin de belirtisi yoktur. Bu tarihte başkanlık kürsüsünde Mustafa Kemâl Paşa vardır. Celâleddin Arif Bey görüşmelere hem Adalet Bakanı ve hem de Adalet Komisyonu Başkanı olarak katılmaktadır. İcra Vekilleri Heyetinden gelen öneride İstanbul'daki Osmanlı makamlarınca yapılan işlemlerin bazılarına Mütarekeden, bazılarına ise 16 Mart 1920 den sonra geçersizlik uygulanması görüşü benimsenmiştir.

Kanun önerisinin görüşülmesi başlangıcında, Amasya milletvekili Ömer ütfi Bey tarafından, «doğrudan doğruya ve bilvasıta ecanibe verilmiş olan maadin ruhsatnameleriyle bilumum imtiyazat ve bunlara müteferri ferağ ve intikalât»ında geçersiz sayılması için kanuna bir ekleme yapılmasını isteyen bir önerge verilmiştir.¹⁶ Bu önergeyi izleyen konuşmaları, önemli oldukları kanısıyla aşağıda vermekteyiz.

«Celâleddin Arif Bey; İmtiyazlar alınmıştır...imtiyazat diye mutlak bir surette bahsedersek diğer bir tehlikeye düşeriz. Düvel-i İtilâfiye mütareke akdinden sonra dediler ki; bu tarihten sonra

(15) ibid, s. 225-232

(16) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I. Cilt 2, II ci baskı, 7 Haziran 1336, s. 127

kimseye imtiyaz vesaire vermeyeceksiniz. Bahusus Osmanlılara. O halde bizde onların esasını kabul etmiş oluruz. Bundan dolayı zannederim ki, taba-i ecnebiyeye yahut devletlerin kendilerine diye zikretmek lâzımdır... (imtiyaz alanlar, Y. S. Tezel) meyanında müs-lüman olan taba, Osmanlı türkler de var ki onlarınkini de demek ki feshediyorsunuz? Bendenizce doğru değildir... bütün maadin im-tiyazatını ref etmek doğru değildir...Hak ve adalet ayak altına alın-mış olur.

Müfid Efendi, (Kırşehir); Ahmed Anzavur'a da bir imtiyaz ve-rilmiş ise... Hacı Şükrü Bey, (Diyarbakır); (Damat, Y. S. Tezel) Ferid Paşa da almıştır...

Ferit Bey, (Çorum); «Ecanib» kelimesi lağvedilmeli efendim, (Gürültüler).

Haşim Bey, (Çorum); Ermeni ve Rumlar var, onlara da veril-mek icabeder.

Ferit Bey, (Çorum); ...şimdi diyoruz ki ruhsatname ecanibe verilmeyecektir. Pekâlâ : Tebaai Osmaniyeden iki Ermeni çıkarda İngilizlerle hafi surette mukavele akdeder...yani İngilizler; gel bu-raya Dikran Efendi, gel buraya Karabet Efendi derler ve beyinle-rinde hususi bir mukavele yaparlar, madenin yüzde altmışı senin, yüzde kırkı da bizim diye uyuşurlar. Böyle yaptıktan sonra...haki-katte ruhsatname İngilizlere verilmiş olur...

Haşim Bey, (Çorum); Yalnız Ermeni ve Rumlardan bahsediyorsunuz. Halbuki İslâmlardan Ermeni ve Rumlara rahmet okuttu-racak Ali Kemâller, Artin Cemâller gibileri de vardır. O nam al-tında Osmanlı ve İslâm olduğu halde verilebilir ve o surette ferağ ve intikal yaptırılabilir...Bundan dolayı...herne varsa bunları iptâl etmiş olalım, veya bilvasıta ecnebilere (Doğudan doğruya sadala-rı).

Reis Mustafa Kemâl Paşa; Müsaade buyurursanız birşey arze-deyim. Şimdi burada, umumi bir şekilde bırakılması, diğer bir fi-kiinde... doğrudan doğruya veya bilvasıta verilmesi hakkında...sıra ile reye koyayım (Ecanib) kelimesinin kaldırılmasını tensib buyu-ranlar ellerini kaldırsın. (Olamaz sadaları). O halde (Ecanib) ke-limesi kaldı...»¹⁷

Böylece kanun Meclisce aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir.

(17) ibid, s. 128-131

«Mad. 1 : İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336 - (1920) den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedât ve mukavelât ve ukudât ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedâtı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyâzât ve maadin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür.»¹⁸

Eğer yabancılara verilip verilmediğine bakılmaksızın Mütarekeden sonra verilmiş bütün maden imtiyazları geçersiz sayılsaydı, Celâleddin Arif Bey'in kişisel çıkarına aykırı bir durum ortaya çıkacaktı. Meclis tutanaklarından da görülmektedir ki, Celâleddin Arif Bey Meclisin İkinci Başkanı, Adalet Bakanı ve Adalet Komisyonu Başkanı olduğu bir dönemde, önce geçersizlik süresinin ancak 16 Mart 1920 den sonra başlatılması, daha sonra ise Mütarekeden sonra sadece yabancılara verilmiş imtiyazların geçersiz sayılması için çaba sarfetmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle, bir Müslüman Türk Osmanlı vatandaşı olarak 30 Ekim 1918 den sonra sonra Osmanlı makamlarından aldığı İlisu havzasına ait imtiyazı korunmuş olmaktadır. Bu kanunun çıkmasından iki ay sonra, 14 Ağustos da haklarını Terni Şirketinin ajanlarına devrederken, Büyük Millet Meclisi açısından da meşruluk sınırları içinde kaldığını sanmaktadır.

Celâleddin Arif Bey'in İtalyanlarla işbirliğine karşı Meclisteki tepkiler

Türkiye 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesine kadar İtalya ile savaş halinde kalmıştır. Emperyalist işgalcilere karşı Kurtuluş Savaşı vermek için Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisinin, Başkan Mustafa Kemâl Paşa'dan sonra en önemli sorumlu olarak İkinci Başkanlığa, ayrıca Adalet Bakanlığı ve Adalet Komisyonu Başkanlığına seçtiği Celâleddin Arif Bey, bu görevlerin sorumluluğunu üstünde taşıırken şunu yapmıştır. Türkiye'nin en önemli maden bölgesinde çok geniş kapsamlı bir imtiyazı, savaş halinde bulunan bir yabancı devletin kapitalistlerine satmıştır. Yani, yabancı boyunduruğuna karşı bir direnme savaşı verme durumundaki Meclisin Mustafa Kemâl Paşa'dan sonra en önemli insanı, ülke üzerinde bir yeni yabancı iktisadi boyunduruk yaratacak bir eylemin içinde bilinçli olarak bulunmaktadır. Bu kadar önemli ve Meclisin tarih görevine aykırı olan bir olay karşısında Mecli-

(18) DÜSTUR, 3 cü tertip, Cilt 1, s. 16, Kanun no : 7, 7 Haziran 1336-1920

sin tutumu da en az olay kadar kendi varlık gerekçesine aykırıdır.

Celâleddin Arif Bey'in olaya karşı tepkisini belirleyen ve Mecliste yaptığı konuşmalarda şarfettiği sözler aşağıdadır.

«...Vakıa keramet sahibi değildim. Çünkü buraya, (Notacı Emin Bey'le olan ortaklığa, Y. S. Tezel) iştirak eylediğim zamanda Harbiumumiden...şu surette çıkacağımızı bilseydim, 16 Marttan sonra İstanbul işgal edilecek; Meclis-i Mebusan toplanacak, ben de oraya Reis intihap edileceğim, sonra Meclis dağıtılacak ve oradan Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde bulunacağım...nihayet burada bir meclis toplanacak ve bu meselenin burada mevzuubahis olacağını bilseydim o zaman bu işe girmezdim...

Eğer bu memlekette siyaseti Devletle iştigal edebilmek için dikili ağacı olmamak lâzım ise, affedersiniz benim dikili ağacım vardır. Yalnız bu değil, daha bundan başka birçok madenlerim ve emlâkim vardır. (Allah ziyade eylesin sadaları). Onun için bunlarla iştigal etmemek lazım gelirse...ben bu cinayeti irtikâp ettim... çünkü dikili ağacım vardır...1336 senesi temmuz veyahut ağustosunda...bu adamlar bir vapurla gelmişler ve... ameliyata mübaşeret etmek istemişler ve bana da, ameliyat için geldik, rica ederiz teshilat gösterilsin demişler. Ben de bir teshilat iraaşi için arkadaşım Celâl Bey'e diyorum ki : bunlara teshilat-ı mümkünede bulununuz. Aradan bir hayli zaman geçiyor... Celâl Bey'den bir telgraf alıyorum. Celâl Bey bana diyor ki : Şurayı Devletin vermiş olduğu karar kenlemyekündür,...onun için onu feshettim.

...efendiler, bu mahkemedен sadır olmuş bir karar, nasıl olur bir vekilin keyfi reyile fesholunabilir?

...siz bunu rey-i hudiniz ile feshedebilmek selahiyetine haiz değilsiniz ve bu ittihaz edilmiş olan karar da zaten 16 Marttan evveldir... Ben bir hak sahibiyim.

...Ferit Bey'in ısrar ettiği mıntıka-i nüfus meselesi vardır... Hükümet-i Seniyenin ruhsatnameleri vazeylemiş olduğu kaide ve esasatta der ki, «Kavanini haliye ve müstakbalatı Devlete tamamiyle riayet etmek şarttır...riayet edilmediği takdirde bu gibi şeylerin kaffesi feshedilir». Burada bir İtalya meselesi çıkarsa ben hakkımdan şimdiden feragat ettiğimi ilân ediyorum.»¹⁹

(19) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 8, II ci bas-
kı, s. 429-430, 432

Görüldüğü gibi Celâleddin Arif Bey'in savunması çelişmelerle doludur. Sanki kendisinin Notacı Emin Bey'le giriştiği ortaklığa karşı çıkılıyormuş gibi konuya yaklaşmakta ve hemen karşısındakileri «varlık» düşmanlığı ile suçlamaktadır. Ne var ki, Ferit Bey'in ve diğerlerinin karşı çıktıkları durum, Celâleddin Arif Bey'in önemli bir maden havzasında yabancılara bir nüfus bölgesi kurmasına yol açacak davranışdır. Celâleddin Arif Bey'in, yabancılara ülke kanunlarına saygılı olacakları konusunda kendisince bir teminat vererek gene de Ihsu havzasında İtalyan çıkarlarını savunduğu görülmektedir.

Celâleddin Arif Bey'in bu davranışına karşı bazı milletvekillerinin sert tepkileri olmuştur. Bunlardan Tokat milletvekili Mustafa Bey, «Vekâlete geçenler milleti tahrip için geçiyor. Demek ki milleti tahrip etmeğe çalışıyorlar... Memleket satılıyor haberiniz yok»; Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey, «Hindistan böyle işgal edildi. Sudan böyle işgal edildi.» diyerek açıkca Celâleddin Arif Bey'in karşısına çıkmışlardır.²⁰

Öte yanda, Erzurum milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey ve Salih Efendi, Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey, ve Eskişehir milletvekili Emin Bey (Emin Sazak) ise Celâleddin Arif Bey'i savunan ve davranışını meşruluk çizgileri dışına çıkmamış bir ticaret eylemi olarak değerlendiren konuşmalar yapmışlardır.²¹ Emin Bey daha konunun görüşülmeğe başlanmasında, «Bu meseleyi burada kesmek mümkünse selâmeti memleket için istirham ederim keselim.»²² diyerek adeta paniğe kapıldığını ortaya koymuştur.

İktisat Bakanı Mahmud Celâl Bey'in (Celâl Bayar) bu görüşmeler sırasında, yabancı sermaye hakkında genel olarak söylediği sözler de ilgi çekicidir. «...memleket bugün iktisaden düşük bir raddeye girmiş ise, bu da memleketimizde ecnebi imtiyazatının, yani tabiri umumisi ile kapitülasyonların, serbest bir saha bularak müslümanlara ve Türk tacirlerine teveffük ederek, memleketimizin bütün menabii varidatına fiilen vaziyed etmesindedir...» diyen Celâl Bey, hemen arkasından yabancı sermayeye karşı bir düşmanlığı olmadığını da eklemek ihtiyacını duymuştur. «... anlaşılmasın ki İktisat Vekili (yabancı, Y. S. Tezel) sermayenin düşmanıdır. Hayır efendiler, bendeniz memleketimize imtiyaz şeklinde

(20) ibid, s. 433

(21) ibid, s. 414, 431-432

(22) ibid, s. 431

giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından nüfus-u siyasi girer...

Biz memlekete hayırhah bir surette yalnız ticaret kasdiyle gelen sermayeye muavenet edebilir ve onların yapacakları teşkilâtı, iktisadiyeye dahi muavenet edebiliriz...»²³

İktisat Bakanının konuşmalarından ortaya çıkan diğer bir önemli nokta da, Ereğli bölgesinde imtiyazları ve maden ocakları olan Türk kapitalistlerin, İtalyanların gelişiyle telaşa kapıldıkları ve İktisat Bakanından yardım istedikleridir. «Şunu kayıt ve ilaveye mecburum ki, İtalyanların oraya gelmesinden dolayı oradaki... Türk maden amilleri telaşa düşmüşlerdi, ve onlar da haklarının ziyaa uğrayacağından endişe ediyorlardı ve muhtelif vasıta ile vekâlete müracaat ediyorlardı.»²⁴

Meclisin bir bütün olarak tepkisi ise Celâleddin Arif Bey'in korunması şeklinde olmuştur. Ferit Bey'in, Celâleddin Arif Bey'in Ilısu havzasındaki maden işletme ve demiryolu yapma imtiyazının kaldırılmasını isteyen önerisi Mecliste oylanmış ve reddedilmiştir. Oylama sonucu Meclis Başkanı, «Takrir kabul edilmedi. İzahat da kâfi görüldü. Tarafeyn arasında bir şey varsa mahkemeye müracaat edebilir.»²⁵ diyerek konuyu kapamıştır.

Değerlendirme

Meclisin bu olayda takındığı genel tavır ilginçtir. İmtiyazlı yabancı sermayeye de karşı olma gibi bir özellik içerdiği söylenen Türk Kurtuluş Savaşının başlangıç döneminde, Mecliste ikinci derecede önemli sorumluluk taşıyan bir kişinin, ülkenin en zengin kömür madeni havzalarından birinin imtiyazını, savaş halinde bulunan bir devletin kapitalistlerine satması, ve öz çıkarları için görevini kötüye kullanmasına karşı, Meclisten çok daha sert tepki beklenebilirdi. Meclis aldığı kararlar, Celâleddin Arif Bey'in Ilısu havzası üstündeki imtiyaz iddialarına yeniden bir meşruluk kazandırmış, ve adeta İktisat Bakanının eylemine karşı bir tavır takınmıştır.

Yapılan araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, Birinci Millet Meclisinin, asker ve sivil bürokratlar, küçük burjuva kökenli ay-

(23) ibid, s. 401

(24) ibid, s. 401

(25) ibid, s. 433

dınlar, yerli iş adamları ve toprak ağaları ittifakına dayanan bir yapısı olduğu bilinmektedir.²⁶

Bu dönemde yerli burjuvaların, bağımsız kalkınma yolunun savunucusu oldukları söylenebilirse de, kanımızca ülkenin iktisat politikasının belirlenmesine yönelmelerinde kısa dönemli çıkar anlayışı dışında tutarlı bir burjuva devrim politikası anladıklarını söylemek yanlış olur. Belki de, bağımsız kapitalist kalkınma yolu, üretken bir sınıf olmayan ve egemen sınıfların desteği ile ayakta duran bürokrat kadronun idealist özlemi olmuştur. Meclisteki tartışmalarda, bu kadrodan olan İktisat Bakanının, % 10 luk bir hisse payı ve bilinmiyen bir ücret karşılığı önemli bir maden imtiyazını yabancılara satan bir işbirlikçi yerli kapitaliste karşı, yerli madenci iş adamlarının çıkarının savunucusu olması ilginçtir. Ayrıca 1945 Toprak Kanununun ünlü karşıtlarından toprak ağası Emin Sazak'ın da, Celâleddin Arif Bey'in yanında yer alışı dikkate değer.

Kemâlist devrimin bir bağımsız yerli burjuva sınıfı yaratma politikasının başarısızlığa uğraması, ve izlenen politikanın giderek tümünden yabancı sermayeye açık bir nitelik kazanmasının nedenlerini her halde Kemâlist devrimin başlangıcıyla birlikte incelemek gereklidir.

---

(26) Örneğin bakınız,
FREY, (F.W.); The Turkish Political Elite,
Cambridge, Massac., The M.I.T. Press, 1965.